

LIVIU PILAT

IOACHIM, THEOCTIST I ȘI SFÂRȘITUL „PERIOADEI BIZANTINE”

Influența pe care evenimentul major de la jumătatea veacului al XV-lea – disputa confesională în prelungirea căreia se așează asediul și apoi căderea Constantinopolului – a avut-o asupra Bisericii din Moldova este încă neclară, în pofida unor contribuții remarcabile aduse în acest sens. Încercând o privire de ansamblu asupra acestui aspect, Petre Ș. Năsturel propunea, în 1959, cu titlu de ipoteză, următorul scenariu: căderea Constantinopolului provoacă frământări în rândul ortodocșilor moldoveni, care o rup cu Ioachim, ultimul mitropolit grec, dar și unionist. Theoctist, un cleric învățat, probabil egumen de Neamț, se pune în fruntea ortodocșilor și silește pe mitropolit să fugă în Polonia. În fața unui om înzestrat cu atâtea calități ca Theoctist, voievodul Petru Aron se hotărăște să-l așeze în fruntea Bisericii; pe de o parte, pentru a nu se pune rău cu turcii din Constantinopol, iar pe de altă parte, pentru ca noul mitropolit să ființeze canonic, îl trimite la patriarhul Nicodim de Peci, pentru a fi sfințit de acesta. În acest timp, se întoarce în scaun voievodul legitim al țării, Alexandrel. Din Serbia, Theoctist se înapoiază pe un drum ocolit, ajungând în tabăra unde Petru Aron își aduna oștenii, ceea ce clarifică de ce, atunci când Petru își reia scaunul, la 25 mai 1455, mitropolitul apare ca martor de frunte într-un uric din 7 iunie 1455. Dar, la rândul său, Petru Aron se lasă câștigat de partea Romei, prin stăruințele călugărului catolic Ioan de Capistrano. Theoctist uneltește atunci pe ascuns, pentru a înlătura pe ereticul care tremură în fața turcilor și ajunge la o înțelegere cu „domnișorul” care râvnește scaunul domnesc – viitorul Ștefan cel Mare. Când Ștefan se ciocnește cu Petru Aron, la 12 aprilie, Theoctist îl primește și îl unge domn la Suceava¹.

Autorul nu reușește să aducă suficiente argumente în favoarea acestei ipoteze și nici nu a lăsat impresia că ar fi convins că faptele s-au desfășurat în acest mod. Aceasta, pentru că, în varianta franceză a acestui text, publicată în același an, dar într-o revistă cu standarde științifice mai ridicate, autorul renunță să mai introducă această ipoteză². Recent, însă, acest scenariu a fost readus în discuție de Dan Ioan Mureșan, în al cărui studiu etapele sugerate sunt urmate pas cu pas,

---

¹ Petre Ș. Năsturel, *Câteva însemnări despre Sinodul de la Florența*, în **MO**, XI, 1959, 9–12, p. 647.

² Idem, *Quelques observations sur l'union de Florence et la Moldavie*, în **SOF**, XVIII, 1959, 1, p. 84–89.

pentru fiecare aducându-se argumente mai mult sau mai puțin convingătoare³. Puse alături, scenariul lui Petre Ș. Năsturel devine un rezumat al studiului semnat de Dan Ioan Mureșan și, respectând succesiunea cronologică, studiul acestuia devine o transpunere istoriografică a amintitului scenariu. Nimic rău până aici, doar că, imediat, sesizăm un viciu de metodă. Deși Dan Ioan Mureșan citează studiul în cauză semnat de Petre Ș. Năsturel⁴, din nefericire, omite să facă măcar o referire tardivă la scenariul propus de acesta. În aceste condiții, nu pot să nu mă întreb dacă această omisiune ascunde ceva și în ce măsură concluziile autorului reprezintă rezultatul unei analize, sau o încercare ostentativă de a da formă științifică unei idei preconceptuate.

Însă, chiar și ignorând acest aspect, principala carență a studiului semnat de Dan Ioan Mureșan este constituită de superficialitatea cu care este tratată societatea moldovenească, situație care nu este valabilă doar în cazul domniei sale. Practic, acest tip de anchetă istoriografică este similar cu următorul exemplu: închipuiți-vă că am privi un ceasornic și i-am asculta ticăitul, iar concluzia noastră, privind funcționalitatea acestuia, ar fi că ea se datorează zgomotului pe care îl produce. Faptul că oamenilor acelor vremuri le sunt atribuite anumite cunoștințe de parcă aceștia ar fi citit, încă de pe la 1453, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, cunoscându-și astfel, în linii generale, viitorul, dorința de schimbare, cu care se asociază implicit noțiunea de progres, toate acestea conduc, inevitabil, spre o perspectivă eronată, ignorându-se mecanismul prin care societatea moldovenească a evoluat și s-a adaptat acestor schimbări. În felul acesta, se ajunge la o focalizare excesivă asupra alungării mitropolitului Ioachim și înscăunării lui Theoctist, eveniment care ar trebui să explice totul, ceea ce nu se întâmplă, ba, dimpotrivă, el stârnește și mai multe nedumeriri.

Activitatea pe care fostul episcop de Aghatopolis a desfășurat-o în Moldova ne este foarte puțin cunoscută. Numit mitropolit al Moldovlahiei de către patriarhul unionist Grigore al III-lea, Ioachim a fost, foarte probabil, un susținător al unirii, nu însă și un filo-catolic înverșunat, dacă ținem seama că și-a sfârșit zilele într-o mănăstire de la Muntele Athos și nu a devenit un cleric catolic așa cum s-a întâmplat cu alți unioniști. De aceea, este greu de dedus în ce măsură s-a străduit să impună unirea în Moldova, mai ales că mijloacele pe care le avea la dispoziție nu erau mai puternice decât cele ale predecesorului său. Singurul lucru pe care îl știm cu certitudine este că activitatea sa aici s-a încheiat într-un mod nu tocmai fericit pentru el. Ceea ce nu știm însă cu siguranță este data la care s-a încheiat păstoria lui Ioachim. Michel Lascaris, primul care s-a ocupat de acest mitropolit, a lăsat o marjă de toleranță destul de largă, plasând acest moment cândva între 1449 și

---

³ Dan Ioan Mureșan, *De l'intronisation du métropolitte Théoctiste Ier au sacre d'Étienne le Grand*, în *Ștefan cel Mare și Sfânt. Atlas al credinței creștine*, Sfânta Mănăstire Putna, 2004, p. 337–374.

⁴ *Ibidem*, p. 337, nota 1.

1455⁵. La baza acestei datări au stat două scrisori, păstrate într-un manuscris de la Biblioteca Jagellonă din Cracovia și semnalate, încă din 1905, de C. Auner⁶, și mențiunile referitoare la urcarea în scaun a mitropolitului Theoctist. Cele două epistole, atribuite cardinalului și arhiepiscopului de Cracovia Zbigniew Olesnicki, sunt adresate papei și consistoriului cardinalilor, ambele având un conținut similar. Ele ne relatează că Ioachim *Zoczaviensis episcopus ex Moldavia*, un susținător al unirii semnate la Florența, s-a străduit să determine Biserica păstorită de el să accepte aceste hotărâri, însă a fost alungat împreună cu grupul său de susținători. Cele două scrisori sunt datate Sandomir, în 16 aprilie. Pe această bază, s-a spus că ele sunt anterioare lui 1455, anul morții cardinalului Olesnicki.

Un nou element, ce a permis restrângerea intervalului cronologic stabilit de M. Lascaris, este reprezentat de *Scrisoarea enciclică pe care o fac arhieriei pentru cei robiți și mai ales pentru robii nenorocitei cetăți a lui Constantin. De mitropolitul Moldovlahiei Ioachim*, document păstrat într-un manuscris athonit. Analizând această circulară, Petre Ș. Năsturel ajunge la concluzia că Ioachim se afla în scaun și după 29 mai 1453, păstorirea sa luând sfârșit în 1454⁷. Această opinie a dobândit autoritate, fiind acceptată de cei care s-au ocupat de acest subiect, în sprijinul său fiind aduse noi argumente⁸.

Totuși, dacă logica argumentelor ne determină să acceptăm anul 1454 ca fiind cel al izgonirii lui Ioachim, înlănțuirea acestui eveniment cu înscăunarea lui Theoctist face ca această dată să nu mai fie veridică. Analizând trei dintre însemnările de pe un manuscris nemțean, referitoare la istoria Bisericii moldovene și care conține așa numita *Cronică sârbo-moldovenească*, ajungem la concluzia că sfințirea lui Theoctist de către patriarhul Nicodim de Peci a avut loc în 1453. O altă precizare asupra acestui moment se găsește într-una din variantele cronicii lui Ureche, unde mitropolitului Theoctist îi este atribuită o păstorire de 25 de ani: „Vă leato 6985 noemvrie, pristăvitu-s-au Theoctist mitropolitul de Suceava, carile au ținut scaunul 25 de ani și au stăut altul, Gheorghie mitropolitul”⁹. Această mențiune este una extrem de relevantă, pentru că, așa cum o demonstrează sursele narative moldovenești, principalul reper cronologic al celor din trecut era numărul anilor de domnie, iar plasarea lor într-un interval cronologic se făcea cu aproximație. Astfel, data morții mitropolitului Theoctist este greșită în toate sursele narative (1477), fapt pe care nu l-am fi putut contesta dacă nu s-ar fi păstrat piatra

⁵ Michel Lascaris, *Joachim, métropolit de Moldavie et les relations de l'Église moldave avec le Patriarcat de Peć*, în **ARBSH**, XII, 1925, p. 133.

⁶ C. Auner, *Moldova la Soborul din Florența*, București, 1915, p. 54–55.

⁷ Petre Ș. Năsturel, *Urmările căderii Țarigradului pentru Biserica românească*, în **MO**, XI, 1959, p. 51–54.

⁸ Emilian Popescu, *Completări și rectificări la istoria Bisericii Moldovei și la relațiile cu Bizanțul în prima jumătate a secolului al XV-lea*, în **TV**, III, 1993, p. 156; Dan Ioan Mureșan, *De l'intronisation...*, p. 352–353.

⁹ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1955, p. 105.

de mormânt a acestuia cu data de 8 noiembrie 1478¹⁰. Or, scăzând cei 25 de ani de păstorire, ar rezulta că începuturile acesteia se plasează în 1453¹¹. Așadar, puse alături, toate sursele documentare de care dispunem trimit spre același moment, fapt care nu poate fi neglijat.

Aceste precizări cronologice ar putea părea plicticoase și irelevante și tratate în consecință¹², mai ales de cei care consideră noile deschideri istoriografice o lovitură directă la adresa cronologiei. Însă, în lipsa unor surse directe, care să descrie succesiunea evenimentelor, aspectele de ordin cronologic devin coloana vertebrală a analizei istorice, construcția ipotezelor pornind de la această bază și nu invers. Or, stabilind faptul că înscăunarea lui Theoctist a avut loc în 1453, iar plecarea lui Ioachim s-a produs, cel mai devreme, la jumătatea acestui an, lucrurile devin mult mai complicate, reconstituirea ipotetică a evenimentelor devenind mult mai dificilă. Un scenariu simplist, care a dobândit notorietate, transformă evenimentele de la jumătatea veacului al XV-lea într-o adevărată lovitură de stat, caracteristică secolului al XX-lea. Astfel, aflat în fruntea în fruntea mișcării antiunioniste, Theoctist îl alungă pe mitropolitul Ioachim, după care merge la Peci unde este sfințit mitropolit al Moldovei. Analizat din perspectiva mentalităților veacului al XV-lea, acest scenariu se dovedește a fi nu doar fals, ci și extrem de naiv, pentru că el este construit doar în jurul a două personaje. Chestionat în legătură cu o serie de aspecte caracteristice perioadei, scenariul își dovedește insuficiența.

Mai întâi, cine sunt cei în fruntea cărora se pune Theoctist și de ce se „pune” tocmai el ? Dacă aceste personaje sunt egumenii mănăstirilor din Moldova, iar Theoctist era egumenul de la Neamț, așa cum se consideră, firesc era ca acest rol să-i revină egumenului de la Bistrița – prima în ordinea ierarhică a mănăstirilor –, care era și singurul ce deținea rangul de arhimandrit¹³. Faptul că Theoctist ar fi fost ucenicul lui Marcu din Efes nu-i dădea dreptul să aspire la o asemenea poziție, însă această identitate este o născocire a lui Dimitrie Cantemir, care prezintă schimbarea de atitudine a Bisericii din Moldova față de Conciliul de la Florența în maniera în care aceasta s-a produs la Constantinopol. Astfel, inspirat de lecturile sale grecești, Cantemir a găsit explicația ruperii legăturilor Bisericii moldovene cu Patriarhia de

¹⁰ *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, red. M. Berza, București, 1958, p. 248.

¹¹ Ștefan S. Gorovei, *Un episod din „recuperarea” Bizanțului: prima „operă” a spătarului Nicolae „Milescu”*, în *AIPIA*, XXII/2, 1985, p. 457, nota 342.

¹² De exemplu, Dan Ioan Mureșan nu doar evită o asemenea discuție, deși subiectul studiului o impunea, ci omite să facă referire la unele dintre mențiuni. Aceasta, însă, nu-l împiedică să afirme că înscăunarea lui Theoctist nu poate fi plasată în timpul domniei lui Alexandrel (Dan Ioan Mureșan, *De l'intronisation...*, p. 347), așa cum o afirmă sursele documentare și să plaseze evenimentul în 1454 (*ibidem*, p. 353).

¹³ V. **DRH**, II, nr. 123, document în care este invocată „voia tuturor marilor noastre mănăstiri din Moldova”. Ordinea ierarhică pe care o prezintă documentele este următoarea: Bistrița, Neamț, Moldovița și Probota.

Constantinopol, preluând-o din chiar istoria acesteia. În acest caz, nu poate fi vorba de existența unei tradiții istorice, ci de inserarea unui element livresc în cadrul acestei tradiții și de aceea tentativa de a repune în circulație povestea arhidiaconului *bulgar* Theoctist¹⁴, ucenic al lui Marcu Eugenicul, este lipsită de temei.

În fine, cine l-a desemnat și cine s-a ocupat de trimiterea lui Theoctist la Peci ? Mă îndoiesc de faptul că un medievist serios își poate închipui că acesta a ajuns la Peci din proprie inițiativă, unde nu a rostit decât „Vreau să fiu mitropolit”. Anterior acestui moment, trebuie să fi existat anumite preparative, soldate cu acordul patriarhului Nicodim de a hirotonisi un ierarh pentru Biserica Moldovei, care vor fi durat cel puțin câteva luni. Însă, de ce nu a fost adresată această cerere Patriarhiei de la Constantinopol care, din 1453, repudiasse definitiv unirea ? O asemenea cerere era necesară pentru respectarea canoanelor, fapt care nu putea fi necunoscut în Moldova. Apoi, cum se face că patriarhul de la Peci, care nu avea nici o competență în materie de jurisdicție ecleziastică asupra Moldovei, a acceptat cererea moldovenilor, încalcând, astfel, în mod deliberat, canoanele Bisericii ?

Chiar dacă unele dintre aceste întrebări nu pot primi un răspuns obiectiv, un lucru este cert: ele trebuie avute în vedere în analiza situației. Or, examinând pe baza lor cele scrise pe acest subiect și ținând seama de aspectele de ordin cronologic, ar rezulta că Theoctist a fost uns mitropolit în mod necanonic, iar disputa dintre antiunioniști și simpatizanții lui Ioachim a fost una de durată, înlocuirea celui din urmă fiind un proces îndelungat și nu o simplă „izgonire”. Cronologic, ar reieși că în Moldova au fost, pentru scurt timp, doi mitropoliți, sau că preparativele pentru hirotonisirea lui Theoctist au început într-un moment în care Ioachim se afla încă în scaun. Însă, aceste constatări intră în conflict deschis cu ceea ce s-a scris pe acest subiect, prin urmare o analiză realizată prin filtrul acestor întrebări poate duce la concluzii neașteptate. Dar o asemenea analiză trebuie să țină seama atât de dinamica societății moldovenești, cât și de impactul evenimentelor externe.

La jumătatea secolului al XV-lea, mănăstirile din Moldova se aflau într-o situație net superioară celei de la începutul secolului, dar se aflau încă într-un

---

¹⁴ Dan Ioan Mureșan, *De l'intronisation...*, p. 339. Deși atrage atenția asupra faptului că această opinie nu a fost acceptată de istorici, autorul își propune să analizeze cazul lui Theoctist, ucenic al lui Marcu din Efes, prin intermediul metodei de analiză a tradiției istorice propusă de Gh. Brătianu. „Analiza” reprezintă, de fapt, o divagație asupra unor aspecte de istorie ecleziastică bizantină, iar concluzia este de-a dreptul tulburătoare: „Théoctiste a pu en réalité commencer sa carrière justement comme diacre dans l'entourage de Damien. Ensuite, Damien quitta la Moldavie pour participer dans le cadre de l'organisation anti-unioniste, la *Hiéra Synaxis*, aux réunions du palais de Xylalas (août-novembre 1445) convoquées par Jean VIII et le patriarche Grégoire. [...] C'est juste avant cet événement que Damien put rencontrer Marc Eugénikos lors de ses derniers jours” (p. 342). Trebuie să recunoaștem ingeniozitatea cu care autorul a găsit un intermediar pentru a face legătura între Theoctist și Marcu din Efes, însă doza de fantezie este mult prea mare pentru a trece drept cercetare istorică.

proces de acumulare culturală. Numărul de manuscrise păstrate ne arată că se scria tot mai mult și, implicit, se citea tot mai mult, însă nu suficient, de vreme ce, la 1541, călugării unei importante mănăstiri ca Bistrița mai puteau fi încă împărțiți în „monahi cititori de carte și monahi proști”¹⁵. Politica inițiată de Ștefan al II-lea și continuată de succesorii săi, de apropiere față de principalele centre monastice, va contribui la această dezvoltare. De asemenea, mănăstirile mari încep să atragă danii importante și din partea unor boieri¹⁶, ceea ce reprezintă încă o dovadă a creșterii rolului acestora. Acest fapt poate avea o dublă semnificație. Pe de o parte, sporirea beneficiilor pe care le primesc mănăstirile, de cealaltă parte, importanța tot mai mare a mănăstirilor mari îi determină pe unii boieri sau pe odraslele lor să prefere intrarea într-un asemenea centru monastic, în locul întemeierii unei mănăstioare proprii. În felul acesta, interesul polului dominant al societății pentru bunăstarea centrelor monastice crește, lărgindu-se cercul celor interesați. Nu avem însă documente care să ne permită reconstituirea acestei dinamici și modul în care ea a afectat schimbul de generații de la mijlocul veacului al XV-lea. Un lucru este, însă, cert. Mănăstirile mari din Moldova prosperă și aceasta pe fondul a ceea ce s-a numit *bellum omnium contra omnes*¹⁷, în cadrul căruia centrele monastice sunt singurele elemente de stabilitate.

Dornici să obțină pacea prin intermediul ajutorului divin, proaspeții domni își îndreaptă repede atenția asupra mănăstirilor. Este și cazul lui Alexandrel, care, la 8 aprilie 1449, dă un document de întărire pentru Mănăstirea Probota¹⁸. Însă, cea mai importantă danie a sa către această mănăstire este cea cuprinsă în actul din 27 iunie, același an, prin care egumenului de la Probota și dregătorilor acesteia le este conferit dreptul de judecată asupra locuitorilor din satele supuse mănăstirii, interzicând accesul dregătorilor domnești. De asemenea, preoții din aceste sate sunt scoși de sub ascultarea mitropoliei. „Pentru aceea, mitropolitul care va fi în țara noastră, în scaunul nostru, la Suceava, sau protopopul, să nu aibă nici o treabă și nici un fel de amestec cu acești popi”¹⁹. Prin acest document, Probota dobânda același statut ca și mănăstirile Neamț și Bistrița. Apărea astfel o nouă *samovlastie*, un centru monahal de-sine-stătător și anticanonic, care eludează autoritatea mitropolitană²⁰.

Foarte probabil, la această dată, mitropolitul Ioachim și protopopul său nu se aflau în Moldova, fapt care ar face mai ușor de înțeles autoritatea pe care domnul o manifestă în acest caz. Judecând după această acțiune, am putea crede că Alexandrel este mai degrabă fiul lui Ștefan și nu al lui Ilie. Dar, dacă ne gândim că,

¹⁵ DIR, A, XVI/1, p. 404, nr. 365.

¹⁶ DRH, A, I, nr. 289, 290; *ibidem*, II, nr. 3, 8.

¹⁷ Ștefan S. Gorovei, *Mușatinii*, București, 1976, p. 49.

¹⁸ DRH, A, II, nr. 2.

¹⁹ *Ibidem*, nr. 5.

²⁰ Vasile V. Muntean, *Organizarea mănăstirilor românești în comparație cu cele bizantine (până la 1600)*, București, 1984, p. 66.

pentru perioada 1432–1457, Ștefan al II-lea a fost cel care s-a menținut cel mai mult pe tron, avem explicația faptului că politica sa a putut sluji drept model și succesorilor. Alexăndrel a mers, în acest caz, chiar mai departe decât unchiul său, interzicând, în mod explicit, amestecul mitropolitului de Suceava într-o chestiune care era de competența sa. Aceasta înseamnă că, sub protecția ierarhiei paralele patronată de arhiepiscopul Calist, Puterea începe să intervină din ce în ce mai mult în probleme de natură ecleziastică. Însă, odată cu dispariția lui Calist, în 1451, mitropolitul grec își recapătă importanța. Dacă, până la această dată, șederea mitropolitului în Moldova era destul de inoportună, atât din pricina existenței unui ierarh indigen, cât și a climatului de insecuritate, după 1451, dispariția mitropolitului de Roman și pericolul iminent care se abătea asupra Constantinopolului făceau ca șederea în Moldova să fie soluția cea mai potrivită.

Însă dispariția lui Calist deschidea o problemă cu care Biserica moldovenească se confrunta în premieră: succesiunea unui ierarh indigen numit de către Patriarhia de la Constantinopol, situație diferită de cazul mitropolitului Iosif. De această succesiune era direct interesată și Puterea, ca și principalele centre monastice ale țării. Rezolvarea acestei probleme a fost împiedicată de rațiuni externe; este vorba de conflictul din interiorul Patriarhiei ecumenice. La acel moment, tronul patriarhal era ocupat de Grigore al III-lea Mammas, un fervent unionist, fapt datorită căruia legitimitatea sa a fost puternic contestată. În 1451, datorită puternicei contestări, acesta renunță la scaunul patriarhal și pleacă la Roma²¹. Plecarea patriarhului, la care se adăuga iminența atacului turcesc, au amplificat dezordinea existentă la Constantinopol. În aceste condiții, ceremonia încoronării ultimului basileu bizantin nu a putut fi oficiată. Situația s-a menținut și în perioada următoare. La 13 septembrie 1452, un jurist din Constantinopol nota că împăratul „rămâne neîncoronat pentru că Biserica nu are un conducător și este foarte în neorânduială din pricina dezordinii și a tulburării stârnite de greșit numita unire”²². În aceste condiții, numirea unui arhiepiscop cu rang de mitropolit pentru Biserica Moldovlahiei nu putea fi făcută și nici nu cred că acest subiect mai interesa pe cineva la Constantinopol.

Dar situația prezenta interes în Moldova, unde Alexăndrel, urcat de puțin timp în scaun, manifestă o deosebită grijă pentru problemele Bisericii. Astfel, în intervalul 24 februarie 1452 – 1 ianuarie 1454, avem 12 documente de interes ecleziastic, din care se observă preocuparea manifestată de domn în relația cu marile mănăstiri ale țării: Bistrița (un document²³), Neamț (patru documente²⁴),

---

²¹ Donald M. Nicol, *Împăratul fără de moarte. Viața și moartea lui Constantin Paleologul, ultimul împărat al romanilor*, trad. de Maria Magdalena Székely și Ștefan S. Gorovei, Iași, 2003, p. 64.

²² *Ibidem*, p. 73.

²³ DRH, A, II, nr. 17.

²⁴ *Ibidem*, nr. 19, 25, 35, 39.

Moldovița (două documente²⁵), Probota (două documente²⁶), Horodnic²⁷ și Mănăstirea lui Iațco²⁸ (câte un act). Se observă imediat atenția deosebită acordată Mănăstirii Neamț, observație care poate fi completată și de alte elemente. Astfel, în 1453, domnul a sărbătorit Paștele (1 aprilie) în această mănăstire, după cum deducem dintr-un document emis la 3 aprilie 1453, deci a treia zi de Paști, la Neamț²⁹. Și tot în acest an, la 20 iulie, Alexandrel întărește Neamțului trei sălașe de tătari³⁰. Faptul că acest act a fost emis în ziua de Sfântul Ilie, deci pentru pomenirea părintelui său, mă determină să cred că Alexandrel devenise foarte apropiat de obștea nemțeană, cea care îl dăduse pe mitropolitul Calist³¹.

Or, în aceste condiții, succesorul acestuia trebuie căutat tot aici. Pe baza a mai multor elemente, pe care le voi prezenta la locul cuvenit, consider că alegerea lui Theoctist dintre călugării nemțeni și trimiterea sa la patriarhul de Peci trebuie plasată în intervalul 1 aprilie – 20 iulie 1453. Cum veștile de la Constantinopol nu lăsausă se întrevadă o ameliorare a situației, s-a recurs la o soluție excepțională. Concluzia mea este că ***Theoctist a fost trimis la Peci, pentru a fi uns de patriarhul de aici ca mitropolit de Roman și arhiepiscop al Moldovlahiei, deoarece acest lucru nu putea fi făcut la Constantinopol și nici în Moldova, datorită neîndeplinirii condițiilor canonice, cu aprobarea și la cererea expresă a mitropolitului Ioachim***. Acest ultim fapt ar explica și de ce, la 31 mai 1453, Alexandrel întărește dania tatălui său către Mitropolia din Suceava, constând în trei sălașe de țigani, la care mai adaugă unul³². Doar în acest mod, prin intervenția lui Ioachim, numirea lui Theoctist ar fi fost canonică³³, deci validă, iar patriarhul Nicodim nu ar fi văzut nici un impediment pentru oficierea acestei hirotonisiri. Pe de altă parte, în absența patriarhului ecumenic, răspunderea pentru numirea unui ierarh subordonat sieși îi revine lui Ioachim, ca reprezentant direct al intereselor Patriarhiei ecumenice și deținător al prerogativelor jurisdicționale, iar acesta se

---

²⁵ *Ibidem*, nr. 24, 37.

²⁶ *Ibidem*, nr. 26, 29.

²⁷ *Ibidem*, nr. 34.

²⁸ *Ibidem*, nr. 28.

²⁹ *Ibidem*, nr. 29.

³⁰ *Ibidem*, nr. 35.

³¹ Liviu Pilat, *Sihistrul Sava, Ștefan al II-lea și întemeierea Mitropoliei de Roman*, în **SMIM**, XXIII, 2005, p. 23–39.

³² *Ibidem*, nr. 31.

³³ Dan Ioan Mureșan, *De l'intronisation...*, p. 351. Autorul observă faptul că fără acordul Patriarhiei de Constantinopol numirea lui Theoctist de către patriarhul de Peci ar fi fost necanonică și lipsită de valoare. Însă acest fapt nu-l împiedică să considere că această numire a avut loc în 1454, ca urmare a unui acord tacit încheiat între mediile anti-unioniste din Serbia și cele de la Constantinopol. În acest caz, se poate pune întrebarea de ce nu s-a făcut hirotonisirea chiar la Constantinopol? Singurul argument adus în favoarea acestei ipoteze, corespondența dintre Ghenadie Scholarios și despotul Gheorghe Brancovici, nu poate justifica acest „complot”, deoarece ar trebui să credem că singura preocupare a celor doi, după 1453, a fost tocmai situația ecleziastică a Moldovei.

putea adresa unui alt patriarh, aflat într-o zonă lipsită de primejdie, care avea autoritatea spirituală, conform normelor canonice, pentru a oficia acest act. Aceasta, pentru că hirotonisirea unui ierarh implică ungerea cu mir a acestuia, a cărui fabricare este exclusiv de competența patriarhului.

Așadar, plecarea lui Theoctist spre Peci a avut loc în intervalul aprilie–iulie 1453. Ea nu a putut avea loc înainte de 16 februarie 1453, deci după ce Alexandrel s-a dat „să-i fiu ca un fiu, până la moarte și să-i fiu ascultător în toate, ca un adevărat fiu părintelui său”³⁴ lui Iancu de Hunedoara. Din moment ce acest document s-a dorit a fi o „pace veșnică”, este greu de crezut că delegația moldovenească ar fi fost lăsată să treacă prin Transilvania anterior acestei date. Plecarea nu a putut avea loc nici imediat după 16 februarie, pentru că urmează perioada Postului Mare, în care un călugăr nu-și părăsește mănăstirea. În nici un caz, călătoria lui Theoctist și a însoțitorilor săi nu a putut avea loc în 1454, an în care Mehmed al II-lea invadează Serbia, pentru că îmi este destul de greu să-mi imaginez un călugăr moldovean furișându-se printre corturile ienicerilor. Ca urmare a acestei campanii, orașul Peci va fi ocupat de turci, iar scaunul patriarhal transferat la Smederevo³⁵. Însă, așa cum am spus mai sus, cred că hirotonisirea lui Theoctist a avut loc într-o perioadă de liniște și nu sub zăngănitul săbiilor.

Or, singura astfel de perioadă, oportună pentru călătoria unui viitor ierarh este primăvara lui 1453, înainte ca vestea căderii Constantinopolului să se răspândească în toată Europa. De altfel, în curând, pericolul turcesc avea să planeze și asupra Moldovei, iar un astfel de demers devenea nu doar incomod, ci și inoportun. Așa cum s-a observat, Mehmed al II-lea, însușindu-și tradiția imperială bizantină, s-a grăbit să tragă foloasele de pe urma acestui fapt. La mai puțin de o lună de la cucerirea cetății lui Constantin, tânărul sultan, hotărât să refacă moștenirea teritorială a predecesorilor săi, basileii, a trimis ultimatumuri țărilor ce constituiseră în trecut parte integrantă a Imperiului Bizantin, ca și celor presupuse a fi fost în dependența sa, poruncindu-le supunere în fața noii puteri de la Constantinopol³⁶.

În vara anului 1453, știrea căderii Constantinopolului ajungea în Moldova, solii lui Alexandrel aducând-o la cunoștință și regelui polon: „*Ubi per omnes dies, consilia habita sunt, de rebus occurrentibus, Rege Casimiro ille commoranti, molestissima novitas literis et nunciis Alexandri Voievodae Moldauię allata est, Constantinopolim Graecorum Metropolim, per Imperatorem Turcarum, captam*

³⁴ Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, Iași, 1932, p. 770.

³⁵ Elizabeth A. Zachariadou, *The First Serbian Campaigns of Mehmed II (1454–1455)*, în „*Annali dell’Istituto Orientale di Napoli*”, XIV, 1964, p. 837–840, apud Dan Ioan Mureșan, *De l’intronisation...*, p. 350.

³⁶ Șerban Papacostea, *Moldova, stat tributar al Imperiului otoman în secolul al XV-lea: cadrul internațional al raporturilor stabilite în 1455–1456*, în idem, *Evul Mediu românesc. Realități politice și curente spirituale*, București, 2001, p. 109.

*esse*³⁷. Și nu peste multă vreme avea să sosească și cererea de supunere a sultanului. Ultimatumul este anterior datei de 10 septembrie, când faptul era cunoscut în Polonia și retransmis de cardinalul Olesnicki către Aeneas Silvio Piccolomini, cu îngrijorare și regret că nu mai există un alt rege Ladislau: „*Jam magnam partem Europae, iam Graeciae imperium Turcus occupavit, iam a vaivoda Moldaviae pheodali regni nostri Poloniae, caeterisque principibus gravia tributa requirit; nihil tamen defensae, nihil armorum, nihil gentium comparari videmus, quoniam talem casum, tale vulnus restauraret et rescindat, alius Ladislaus non extat*”³⁸. Aceeași îngrijorare răzbate și din răspunsul lui Piccolomini, doar că el este impresionat de soarta Bizanțului și nu a Moldovei: „...*memorabilis illa civitas Bisantina, orientalis Ecclesiae caput, Graeciae columen, in potestatem Turchi reducta, cum tam magna christianorum clade fuisset, que per Constantinum primum instar romanae urbis ampliata, fatali quodam si licet dicere decreto, sub ultimo Constantino deviata et spurcitiae saracenorum tradita est*”³⁹. Existau, însă, și voci mai optimiste, care nu considerau totul pierdut. În iulie 1453, Gheorghe de Trebizonda, participant la Conciliul de la Florența, scria un mic tratat, intitulat *Sulla verita della fede christiana*, adresat sultanului Mehmed, în care îl invita pe acesta să ia în considerare o politică în măsură să concilieze și să unifice într-o singură religie credința creștină cu cea musulmană, crezând că în acest fel poate fi salvat ce a mai rămas din credința creștină⁴⁰.

În această atmosferă, mitropolitul Ioachim lansa apelul pentru ajutorarea celor scăpați de urgia turcească:

„Știți bine cu toții că, cu voia lui Dumnezeu, nenorocita cetate a lui Constantin a fost cotropită și lăcașurile sale dumnezeiești jefuite; că tainele cu adevărat înfricoșătoare, rodul suferințelor lui Hristos au fost, vai!, aruncate la pământ și călcate în picioare! Aflați că toți creștinii din cetate sunt unii morți prin sabie, alții au fost risipiți în cele patru vânturi, în prada batjocurilor, asupriți, chinuiți, rătăcitori în singurătate, în păduri, locuind în peșteri și în găuri în pământ, suferind pe mare. Și mai sunt alții care au mers către o moarte mântuită.

Alergați la ei ca la prietenii lui Hristos și fiți milostivi cu ei și nu încetați a le face bine, pentru a fi vrednici de bunătatea sa”⁴¹.

³⁷ Ioannes Dlugossi, *Historiae Polonicae*, II, Lipsiae, 1712, col. 116.

³⁸ *Monumenta Medii Aevi Historica Res Gestas Poloniae Illustrantia*, II, ed. A. Sokolowski, I. Szuiski, Cracovia, 1876, p. 320.

³⁹ *Ibidem*, p. 335.

⁴⁰ *La caduta di Constantinopoli*, II, testi a cura di Agostino Pertusi, Verona, 1976, p. 69.

⁴¹ Petre Ș. Năsturel, *Urmările căderii Țarigradului...*, p. 59.

Dacă această scrisoare a fost tradusă în slavonă și citită în bisericile din Moldova⁴², așa cum considera Petre Ș. Năsturel, efectul ei nu a fost deloc cel pe care îl sconta Ioachim. Aceasta, pentru că, din perspectiva Moldovei și a altor state ale lumii ortodoxe, căderea Constantinopolului reprezenta și prăbușirea unui întreg sistem de valori. Fără împărat și patriarh, Bizanțul nu mai reprezenta nimic. Avem tendința de a trece prea ușor peste acest moment, sau de a judeca Bizanțul dinainte de 1453 pe baza unor opinii formate în perioada următoare. Tocmai de aceea, discuția referitoare la amploarea antiunionismului în Moldova, anterior acestei date, trebuie privită și prin acest filtru.

De regulă, această controversă teologică este amplificată, pe baza unor supoziții, conferindu-i-se tot felul de valențe politice și sociale. Cei care procedează astfel ignoră un aspect predominant al ortodoxiei bizantine; este vorba despre conservatorismul oficial⁴³. Or, din acest punct de vedere, autoritatea de care se bucură patriarhul ecumenic și împăratul este extrem de importantă. Aceasta face ca antiunionismul să devină un instrument pentru cei care vor să se sustragă acestei autorități, așa cum este cazul Rusiei moscovite, care merge pe ideea păstrării adevăratei ortodoxii⁴⁴. Tocmai de aceea, nu cred că se poate face o comparație între ceea ce se întâmplă în Moldova și cazul rusesc, pentru că aceasta ar presupune existența unor frământări în interiorul Bisericii, care, în ciuda antiunionismului, conduc spre erezie. Or, nu avem în Moldova veacului al XV-lea o mișcare similară ereziei iudaizante, la care să adere ierarhia Bisericii, așa cum s-a întâmplat în Rusia⁴⁵, și nici vreo altă formă de erezie. Așadar, nu cred că greșesc afirmând că poziția Moldovei înainte de 1453 trebuie să fi fost asemănătoare cu cea exprimată de solul din Trapezunt la Florența: „Noi primim mitropolitul nostru totdeauna de la Constantinopol, iar Biserica noastră dă ascultare Preasfintei Mari Biserici, astfel că tot ce aceasta învață și venerează, același lucru îl venerează și aceea”⁴⁶.

Abia momentul 1453 a impus o reevaluare față de ceea ce fusese până atunci capitala ortodoxiei. „Constantinopolul a căzut fiindcă s-a abătut de la dreapta credință ortodoxă”, scria, în 1458, mitropolitul Zosima al Moscovei. Concepția era, însă, la fel de răspândită și în cadrul lumii grecești. Amintirea căderii Constantinopolului, care fusese pedepsit de Dumnezeu pentru desfrâu, trufie și părăsirea adevăratei credințe, a persistat multă vreme după căderea celebrei

---

⁴² *Ibidem*, nota 46.

⁴³ John Meyendorff, *Teologia bizantină*, trad. Alexandru I. Stan, București, 1996, p. 268.

⁴⁴ Andrei Pliguzov, *Ot florentyiskoi unyy k avtokefalyy russkoi tserkvy*, în **HUS**, XIX, 1995, p. 513–530; I. Shevchenko, *Byzantium and the Eastern Slavs after 1453*, în **HUS**, II, 1978, nr. 1, p. 5–25.

⁴⁵ Constantine Zuckerman, *The 'Psalter' of Feodor and the Heresy of the 'Judaizers' in the Last Quarter of the Fifteenth Century*, în **HUS**, XI, 1987, nr. 1–2, p. 78–84; Andrei Pliguzov, *Archbishop Gennadii and the Heresy of the 'Judaizers'*, în **HUS**, XVI, 1992, nr. 3–4, p. 269–288.

⁴⁶ **FHDR**, IV, p. 381.

cetăți⁴⁷. Pentru alții, data de 29 mai 1453 a marcat și împlinirea „vechilor profeții”⁴⁸. Sfârșitul Bizanțului căpăta, astfel, și o dimensiune escatologică.

Nu avem motive să bănuim că ortodocșii din Moldova au avut o altă reacție decât coreligionarii lor. În plus, apare și un nou element: teama de a nu avea aceeași soartă ca Bizanțul. Deși s-a afirmat că primul tribut al Moldovei a fost plătit încă din 1453⁴⁹, această opinie a fost infirmată de cei care au studiat temeinic problema⁵⁰. Luarea unei astfel de decizii nu era deloc simplă, tocmai de aceea este greu de crezut că moldovenii au acționat cu asemenea grabă. Pentru a-i determina pe refractari să facă act de supunere, sultanul a trimis în iunie–iulie 1454 o flotă în Marea Neagră⁵¹, Moldova fiind, astfel, direct amenințată. În acest context, în luna august, Alexandrel pierde tronul în favoarea lui Petru Aron.

Sfârșitul domniei lui Alexandrel este plasat la 22 august⁵². Peste trei zile, Petru Aron dă, din Băiceni, un document prin care întărește Moldoviței patru țigani și scutește satul Săsciori de dări și slujbe către domnie⁵³. În aceeași zi, din Cotnari, aceleiași mănăstiri îi este întărită o scutire de vamă, precum și drepturile de stăpânire asupra tătarilor ei de la Baia⁵⁴. Este interesant că toate documentele emise de Petru Aron, în cadrul acestui interval de domnie, sunt destinate mănăstirilor. Astfel, la 5 octombrie, din Suceava, întărește Mănăstirii Humor o scutire de vamă⁵⁵, iar în ziua următoare acordă o nouă întărire Moldoviței⁵⁶. În fine, la 8 decembrie, aflat la Neamț, Petru Aron scutește de dări și slujbe către domnie satele mănăstirii de aici⁵⁷. Grija față de mănăstiri iese foarte clar în evidență pentru această perioadă, semn că ajutorul divin era căutat cu stăruință. Așa se face că, la 8 februarie 1455, din Iași, Alexandrel, abia revenit pe tron, dăruiește Mănăstirii Neamț un pământ pe Topolița⁵⁸, ca și cum aceasta ar fi fost prima sa grijă. În fine, la revenirea pe tron, primul document intern emis de Petru Aron este întărirea acordată Mănăstirii Bistrița, la 6 iunie 1455⁵⁹.

---

⁴⁷ Steven Runciman, *Căderea Constantinopolului. 1453*, trad. Al. Elian, București, 1971, p. 192 și 204.

⁴⁸ Donald M. Nicol, *Împăratul fără de moarte*, p. 90–91.

⁴⁹ Matei Cazacu, *Du nouveau sur le rôle international de la Moldavie dans la seconde moitié du XVe siècle*, în *REER*, XVI, 1981, p. 36–39.

⁵⁰ Șerban Papacostea, *Moldova, stat tributar al Imperiului otoman...*, p. 110–111; Ștefan S. Gorovei, *Moldova în „Casa Păcii”. Pe marginea izvoarelor privind primul secol al relațiilor moldo-otomane*, în *AIAM*, XVII, 1980, p. 639.

⁵¹ Șerban Papacostea, *Moldova, stat tributar al Imperiului otoman...*, p. 111.

⁵² C. Rezachevici, *Cronologia domnilor din Țara Românească și Moldova*, I, București, 2001, p. 526.

⁵³ *DRH*, A, II, nr. 40.

⁵⁴ *Ibidem*, nr. 41.

⁵⁵ *Ibidem*, nr. 42.

⁵⁶ *Ibidem*, nr. 43.

⁵⁷ *Ibidem*, nr. 44.

⁵⁸ *Ibidem*, nr. 45.

⁵⁹ *Ibidem*, nr. 46.

Ținând seama de aceste precizări, consider că momentul alungării lui Ioachim trebuie căutat în această perioadă, mai precis în vara anului 1454. Aceasta, pentru că atât contextul extern, cât și ceea ce se întâmplă în țară indică existența unui moment dramatic pentru Moldova, situație în care trebuia găsit un țap ispășitor. Din păcate, nu avem suficiente elemente pentru a putea reconstitui dramatismul acestei perioade. Însă pot fi formulate câteva observații, pe baza analizei contextuale. Daniile, despre care tocmai am vorbit, par să indice existența unei stări de neliniște, în care doar ajutorul lui Dumnezeu poate aduce salvarea. Acest aspect vine în întâmpinarea părerii exprimate de Petre Ș. Năsturel, potrivit căruia vestea prăpădului i-a putut ridica pe moldoveni împotriva mitropolitului unionist: „A-l păstra în frunte nu însemna oare să înfrunte numaidecât pedeapsa lui Dumnezeu, în același chip ca împărăția bizantină ? Dar prilejul era la fel de bun pentru a scăpa de clerul grecesc. A cere un nou mitropolit de la grecii ortodocși din Constantinopol, aceasta n-ar fi însemnat, într-un fel sau altul, a se supune turcilor ?”⁶⁰.

În cazul ultimei întrebări, poate fi dat un răspuns clar. Pretențiile sultanului se bazează tocmai pe subordonarea provinciei ecleziastice Moldova față de Patriarhia ecumenică. Acest fapt este lesne de observat dacă privim titulatura cu care sultanul i se adresează lui Petru Aron. Astfel, formula „nobilului și înțeleptului și celui demn de orice cinste și laudă Ioan Petru voievod și domn al Maurovlahiei”⁶¹ nu este o creație a cancelariei otomane, ci un titlu preluat din manualele de corespondență ale Patriarhiei ecumenice, sau ale celei imperiale. Asemănarea cu formula „Preanobile, preaslăvite, preaînțeleptule mare voievod al Moldovlahiei”⁶² este cât se poate de evidentă, dar și mai surprinzătoare este folosirea termenului de „Maurovlahia”, ceea ce indică faptul că drept model a putut sluji o copie a documentului prin care patriarhul ecumenic sau împăratul îi aducea la cunoștință lui Petru I decizia de înființare a Mitropoliei Moldovei, fapt care demonstrează că cei din cancelaria sultanului își făcuseră bine temele.

În această situație, ruperea legăturilor cu Patriarhia ecumenică se dovedea o necesitate. A păstra legătura cu acest for, aflat sub porunca împăratului păgân, văzut de multe ori ca întruchiparea Antihristului, însemna integrarea în sistemul politic otoman. Cred că aceasta este de fapt marea miză a „închinării” față de turci și nu cei două mii de galbeni, pe care domnul i-ar fi putut plăti din veniturile sale. Tot pe seama acestui fapt trebuie să punem și obținerea dreptului de azil în Polonia de către logofătul Mihail și frații săi⁶³, drept ce nu putea fi acordat fără o solicitare prealabilă. Or, dacă ținem seama de imensa responsabilitate pusă pe umerii lui

⁶⁰ Petre Ș. Năsturel, *Urmările căderii Țarigradului...*, p. 61.

⁶¹ Mihai Costăchescu, *Documente...*, II, p. 801.

⁶² **FHDR**, IV, p. 273.

⁶³ Mihai Costăchescu, *Documente...*, II, p. 805–808.

Mihail, putem vedea în actul „închinării de la Vaslui”⁶⁴ reflexia frământărilor din cadrul societății moldovenești. Astfel, garanția acordată logofătului Mihail, însărcinat cu ducerea tributului, precizează clar că nu este vorba de o acțiune care să conducă la integrarea Moldovei în sistemul politic otoman, ci doar de un demers ce are drept scop răscumpărarea păcii:

„Noi însă nu am fost datori să le-o dăm, dar să ne apărăm nu putem nicidecum, pentru că nu avem nici un fel de sprijin și de ajutor de nici o parte, așa cum au avut înaintașii noștri, iar nedându-l, ei singuri vor lua, așa cum au luat până acum soțiile și copiii fraților noștri.

Am chibzuit toți împreună să ne înlăturăm nevoia după putința ce o avem și să ne plecăm capul în fața acelei păgânătăți, să găsim și să le dăm ceea ce vom putea, ca să-i îmblânzim, până când și milostivul Dumnezeu se va îndura să putem iarăși avea, cu ajutorul lui Dumnezeu, și să ne găsim aliați, așa cum au avut și înaintașii noștri.

Și am jurat și jurăm, cu această carte a noastră, panului Mihail logofăt, să nu spunem niciodată nici un cuvânt împotriva lui și, de asemenea, nimeni să nu poată spune împotriva lui că el a făcut acea dare, pentru că noi toți, împreună, l-am trimis să dea acea dare pentru nevoia noastră”⁶⁵.

Acest document a fost citat frecvent de unii istorici pentru a ilustra incompetența atribuită, în mod arbitrar, lui Petru Aron. Nu cred că Petru Aron a fost laș sau incompetent, aceste defecte fiindu-i atribuite de către istorici doar pentru faptul că a avut neșansa de a fi rivalul lui Ștefan cel Mare. În condițiile în care, în prima parte a anului 1456, întreaga Europă aștepta cu înfrigurare un nou atac din partea cuceritorului Constantinopolului, domnul Moldovei avea suficiente motive de îngrijorare. Departe de a exprima o opinie personală, acest act prezintă foarte bine tensiunile existente în cadrul societății moldovenești. Este subliniat faptul că Moldova se află într-o situație politică diferită și mai dramatică decât cea în care s-au aflat „înaintașii”. De asemenea, teama de a nu avea aceeași soartă cu Bizanțul este și ea împărtășită, prin invocarea suferințelor „fraților noștri”. Plata tributului este considerată singura salvare, dar ea este privită doar ca ceva temporar. Acest aspect ne arată că Imperiul Otoman era privit, la acea dată, doar ca o forță perturbatoare care distruge ordinea politică, el negăsindu-și încă locul în cadrul sistemului european de relații politice.

Singurul element care asigură legătura între Moldova și Patriarhia ecumenică era mitropolitul Ioachim, de aceea am fi tentați să credem că prin

⁶⁴ Leon Șimanschi, *Închinarea de la Vaslui (5 iunie 1456)*, în **AIPIA**, XVIII, 1981, p. 613–637.

⁶⁵ **DRH**, A, II, nr. 58.

izgonirea acestuia s-a dorit ruperea acestei legături, chiar dacă faptul nu a putut determina și încetarea pretențiilor turcești. Lucrurile nu sunt însă chiar atât de simple. Avem mărturia documentară a faptului că Ioachim a fost alungat, însă ea nu este confirmată, dar nici infirmată, de alte surse. Apoi, trebuie observat faptul că cele două epistole semnate de cardinalul Olesnicki reprezintă de fapt niște scrisori de recomandare și nu niște note informative care să necesite verificarea minuțioasă a informației:

„Sfinte Părinte, venerabilul părinte kîr Ioachim, episcop de Suceava, în Moldova, fiind gonit din scaunul său, s-a hotărât să călătorească la Sanctitatea Voastră, împreună cu cei care urmând îndemnul învățaturii sale, mărturisesc aceeași normă a credinței adevărate. [...] el a încercat cu bărbăție să aducă popoarele încredințate ocârmuirii sale pe cărările ortodoxiei catolice, asigurându-le că e pentru dânsule o nevoie de mântuire de a rămâne credincioase unirii încheiate la soborul ecumenic de la Florența între Bisericele latină și greacă, și că trebuie să recunoască de tribunal unic pe cel al succesorului lui Petru, care este în același timp și vicarul lui Isus Christos. Mulți, prin faptul răutății lor, nu putură suporta acel sfat înțelept, și izgoniră pe zisul episcop ca pe un aprig vrăjmaș al ritului lor. După ce s-a retras de pe scaunul său, eu l-am găzduit atâta vreme cât a voit, și acum vrând să meargă în prezența Sanctității Voastre, eu i-am dat ajutor după puterile mele, și rog pe Sanctitatea Voastră să considere persoana prezisului kîr Ioachim ca bine recomandat, și de a se arăta către dânsul și tovarășii săi grațioasă și favorabilă”⁶⁶.

La o examinare critică, putem observa că această scrisoare a fost redactată pe baza a două idei principale. Prima este reprezentată de atașamentul mitropolitului Ioachim față de Biserica romană, precizările referitoare la „ortodoxia catolică” echivalând cu o adevărată mărturisire de credință. Cea de a doua insistă asupra destinului tragic al acestui mitropolit, nevoit să-și părăsească scaunul tocmai datorită fidelității sale față de Biserica romană. Or, nu putem să nu ne întrebăm: putea fi Ioachim recomandat papei ca un apărător al ortodoxiei sau ca un susținător sovăielnic al unirii ? Evident că nu. Însă, în acest caz, nu poate fi vorba și de o auto-victimizare ? Altfel spus, s-au petrecut lucrurile așa cum Ioachim i le-a relatat cardinalului Olesnicki, care, la rându-i, le-a transmis prin această scrisoare la Roma ? Lipsesc câteva detalii care ne-ar putea determina să răspundem afirmativ la această întrebare. Mai întâi, nu știm cine sunt cei care l-au izgonit pe Ioachim, fapt ce ar fi trebuit precizat, fie că ei sunt clerici, sau reprezentanți ai Puterii. Un asemenea grup

⁶⁶ C. Auner, *Moldova la Soborul din Florența*, p. 54–55.

ostil ar fi trebuit să fie identificat, or, informația este foarte vagă, despre aceștia menționându-se doar că sunt „mulți” și „răi”. De asemenea, lipsește orice referire la anatema pe care ierarhul o aruncă, într-un asemenea caz, asupra celor care refuză să se supună ierarhiei bisericești. În lipsa acestor precizări, am putea crede că Ioachim și-a părăsit scaunul doar pentru că a fost deranjat de indiferența supușilor săi față de primatul Bisericii catolice, care au refuzat să dea ascultare „sfatului său înțelept”.

Din cele prezentate până acum, reiese că această scrisoare conține informații veridice doar pe jumătate. Plecarea lui Ioachim din Moldova nu se datorează unei mișcări „revoluționare” apărută în cadrul Bisericii, ci pare mai degrabă rezultatul unei conjuncturi politice. Nu este exclus ca ea să fie legată de luptele pentru tron din vara lui 1454; odată plecat, revenirea lui Ioachim în Moldova a devenit imposibilă. Faptul că a ales Polonia și nu Ungaria poate sprijini această ipoteză. Un lucru este sigur. „Revoluția” antiunionistă, atribuită mitropolitului Theoctist, reprezintă rodul imaginației istoricilor, care au încercat să explice un eveniment de la jumătatea veacului al XV-lea într-un mod caracteristic vremii lor. Or, dacă ar fi existat o asemenea acțiune „revoluționară”, ar fi trebuit să existe ecouri ale ei, care să vină și din partea învingătorilor, nu doar din cea a învinsului. Triumful ortodoxiei în fața ereziei, revenirea la tradiție prin înlăturarea ereticului urcat în scaunul mitropolitan, ar fi trebuit consemnate, sau păstrate măcar de o tradiție orală, însă nu avem nici cea mai succintă referire în acest sens.

În schimb, avem o tradiție, consemnată la începutul veacului al XVI-lea, în Mănăstirea Neamț, care, analizată cu atenție, poate aduce unele lămuriri privind acest episod:

„În anul 6961 <1453> a fost arhiepiscop chir Iosif de la Mănăstirea Neamțului, în vremea binecinstitorului voievod Alexandru.

Și după aceea, în zilele lui Alexandrel, fiul lui Ilaș voievod, a fost binecuvântat preasfințitul mitropolit chir Theoctist cel Bătrân de către arhiepiscopul sârbesc, chir Nicodim.

În anul 6985 <1477> a răposat preasfințitul mitropolit chir Theoctist cel Bătrân.

În anul 7019 <1511> a răposat preasfințitul mitropolit chir Gheorghie cel Bătrân. Și de la răposarea preasfințitului mitropolit Theoctist, până la mitropolitul Gheorghie sunt 34 de ani”⁶⁷.

După cum se poate observa, avem în față o listă a mitropoliților Moldovei, de la întemeierea mitropoliei și până la urcarea pe scaunul mitropolitan a lui

⁶⁷ *Cronicile slavo-române din sec. XV–XVI*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 193.

Theoctist al II-lea. Însă, privind cu atenție acest document, observăm că nu este vorba de o simplă listă, ci de consemnarea unei tradiții succesoriale. Primul nume este cel al „arhiepiscopului” Iosif, „de la Mănăstirea Neamțului”, a cărui păstorire este urcată până la anul 1453, deși, dacă autorul acestor însemnări s-ar fi uitat prin hrisoavele mănăstirii, ar fi observat că domnia lui Alexandru cel Bun încetează cu mult înainte de această dată. Însă, această neconcordanță cronologică ne asigură că în 1453 s-a petrecut un eveniment important, este vorba de hirotonisirea lui Theoctist, așa cum rezultă din următorul pasaj. Precizarea că Iosif a aparținut obștii nemțene este foarte importantă, pentru că ea exprimă poziția privilegiată a acestui centru monastic în cadrul succesiunii ierarhice. Pentru succesorii lui Iosif, această precizare nu mai este necesară, întrucât se știa că aceștia au aparținut obștii nemțene. Următorul pasaj este încărcat de nuanțe. În primul rând, succesorul lui Iosif nu mai este arhiepiscop, ci mitropolit. Nu poate fi vorba de o eroare, pentru că succesorul lui Theoctist este, la rândul-i, numit mitropolit. Această transformare de termeni nu poate fi explicată decât într-un singur fel: trecerea ierarhului de la Roman pe scaunul de la Suceava. De asemenea, o altă nuanță interesantă este cea a „binecuvântării” mitropolitului de către „arhiepiscopul sârbesc”. Trebuie să recunoaștem că această formulare nu implică o dependență jurisdicțională față de Patriarhia de la Peci, după cum întregul text nu pomenește de vreo dependență față de un alt scaun patriarhal. Așadar, tradiția succesorală, care ne este prezentată, se bazează pe trei elemente: ierarhii ridicați din cadrul obștii nemțene, arhiepiscopul, figură proeminentă în cadrul ierarhiei paralele din „perioada bizantină” și transformarea sa în mitropolit de-sine-stătător după 1453. Nici un cuvânt despre Patriarhia ecumenică, sau despre mitropoliții greci. Avem în față o acțiune deliberată de ștergere a oricăror urme care puteau aminti de „perioada bizantină”⁶⁸ și, implicit, de existența unei alte tradiții succesoriale. O astfel de *damnatio memoriae* a existat și în cadrul Bisericii constantinopolitane, din listele patriarhale fiind omiși mai mulți patriarhi, fapt menit să reflecte o atitudine antiunionistă⁶⁹. Însă, în cazul Moldovei, nu este vorba de o simplă atitudine față de o dispută teologică, ci de ștergerea unei întregi tradiții și înlocuirea ei cu o alta. În momentul în care călugărul nemțean alcătuia această listă, pe scaunul mitropolitan de la Suceava se afla Theoctist al II-lea, cel care fusese vreme de 17 ani egumen la Neamț, opt ani episcop de Roman și va fi aproape două decenii mitropolit⁷⁰. Tradiția succesorală consemnată de călugărul nemțean funcționa; însă, până la acest moment, au mai fost parcurse câteva etape.

⁶⁸ Ștefan S. Gorovei, *La începutul relațiilor moldo-bizantine: contextul întemeierii Mitropoliei Moldovei*, în *România în istoria universală*, III₁, coord. I. Agrigoroaiei, Gh. Buzatu, V. Cristian, Iași, 1988, p. 878.

⁶⁹ John Meyendorff, *Teologia bizantină*, p. 118.

⁷⁰ *Cronicile slavo-române*, p. 95.

Încercând să pun o concluzie celor prezentate mai sus, trebuie remarcat faptul că cucerirea Constantinopolului nu a însemnat pentru Moldova sfârșitul unirii semnate la Florența, act a cărui importanță a fost mult exagerată, ci, mai ales, debutul pretențiilor otomane venite pe filiera subordonării ecleziastice. Plecarea lui Ioachim, ultimul mitropolit grec, a marcat nu o poziție față de problema unirii religioase, ci ruperea legăturilor cu Patriarhia de Constantinopol, reorganizată de către antiunionistul Ghenadie Scholarios. Or, pentru a vedea ce a însemnat această reorganizare și felul în care ea putea afecta Moldova este suficientă o privire succintă asupra beratului dat de sultan pentru patriarhul ecumenic în ianuarie 1454⁷¹. Prin acest document, patriarhul devenea etnarh (Milett-bașa), pașă confesional, un vizir al sultanului pentru poporul creștin. De asemenea, îi era recunoscută jurisdicția supremă asupra întregului teritoriu supus sultanului, dar și în afara granițelor acestuia, în calitate de cap al Bisericii ortodoxe. Acesta este și motivul pentru care în beratele ulterioare, din 1483 și 1525, figurează Moldova, dar și Rusia⁷². Așadar, păstrarea legăturilor cu Patriarhia ecumenică, după 1454, ar fi condus la integrarea automată a Moldovei în Milett-Rum, un motiv suficient de puternic pentru a sista aceste relații pentru aproape un secol⁷³. Este și motivul pentru care, în vremea lui Bogdan al III-lea, atunci când un patriarh ecumenic se hotărăște să viziteze provincia ecleziastică, pe care el o credea ca aflându-se în subordinea sa, i se va interzice intrarea în Moldova⁷⁴. Toate aceste elemente arată că plecarea lui Ioachim din Moldova a avut motivații mult mai puternice decât filo-unionismul acestui personaj. Deși a acceptat plata celor două mii de galbeni, Puterea din Moldova a evitat intrarea într-o dependență accentuată față de Imperiul Otoman, optând doar pentru o simbolică răscumpărare a păcii. Trebuie spus că, la momentul declanșării ofensivei lui Ștefan cel Mare, tributul Moldovei era mai mic decât taxa pe care o plătea sultanului patriarhul ecumenic⁷⁵. Or, ținând seama de dificultatea cu care se aduna această sumă, este greu de crezut că, în condițiile existenței unor bune relații între Moldova și Patriarhia ecumenică, nici unul dintre patriarhi nu a avut ideea de a apela la dărnicia domnului Moldovei și că abia în secolul al XVI-lea patriarhii ecumenici au descoperit această formidabilă sursă de venit. În lipsa oricăror elemente care să indice existența unor asemenea legături, trebuie să acceptăm că, după 1453, Biserica Moldovei și-a dobândit, în mod fortuit, autocefalia. În acest fel, plata tributului către turci însemna doar „răscumpărarea păcii”, în vreme ce subordonarea față de Patriarhia ecumenică ar fi adus integrarea *de jure* în noul sistem politic otoman.

---

⁷¹ Steven Runciman, *The Great Church in Captivity*, Cambridge, 1968, p. 169–172.

⁷² Dan Ioan Mureșan, *De l'intronisation...*, p. 372–373.

⁷³ Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, *Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*, Sfânta Mănăstire Putna, 2005, p. 20.

⁷⁴ **FHDR**, IV, p. 547.

⁷⁵ V. Laurent, *Les premiers Patriarches de Constantinople sous domination turque (1454–1476)*, în **REB**, XXVI, 1968, p. 235.